

◀B>DRUGA KRIVICA, ILI KAKAV JE TERET BITI NEMAC◀/B>

Ralf ĐORDANO

Sa nemačkog preveo Dragošlav Bajazetov

“I drugi su činili zločine.” O gubitku ljudske orijentacije

Propast Trećeg rajha, tako pišu Aleksander i Margarete Mičerlih u delu *Nesposobnost za tužovanje*, bila je katastrofalna događaj na koji velika većina Nemaca, uprkos sve protivrečnijim stavovima, nije bila spremna. Zbog fantazije o sopstvenoj svemoći ta većina, kažu Mičerlihovi, nije bila sposobna da realno sagleda budućnost. Suočavanje sa mogućnošću da su ogromna ulaganja u rat, kao i nečuveni zločini, služili jednoj do ludila naduваноj samosvesti, grotesknoj samozaljubljenosti, moralo bi potpuno da obezvredi predstava o sebi i da izazove melanholiju — da takva opasnost još u zametku nije ugušena samoobmanjivanjem.

To je precizan opis kolektivnog ponašanja tokom prvih dvadeset godina poratne Nemačke; ni u toku naredne dve decenije ono se skoro uopšte nije promenilo, bar što se tiče još živih.

Rad na samoobmanjivanju počeo je odmah 1945. i svuda je artikulisan na isti način. Milioni ljudi koji se nikad nisu sreli i koji se nisu mogli poznavati, ljudi između Flensburga i Minhena, Kelna i Berlina, nalazili su doslovno iste formulacije kojima su sebe rasterećivali. One su bile tako primitivne da su se tada ne samo epidemijski proširile, nego su i do našeg vremena ostale skoro nepromenjene.

Nazvao sam to “kolektivnim afektima”. Kolektivnim, jer je uniformnost ovih afekata odgovarala masovnom, čak nacionalnom osećanju, iz kog je proistekla istorijski pogrešna odluka da se na istoriji ne radi, nego da se ona potiskuje, a afektima, jer se radi o nagloj, nereflektovanoj reakciji koja ne može da prevlada prvi trenutak straha. Kao i samo odbijanje krivice, moguće je da su i kolektivni afekti odbijanja krivice, bar

kod većeg broja bivših Hitlerovih pristalica, nastali najpre zbog *stida*. To bi bilo *moralno* povratno dejstvo, znak da postoji iskra ljudskosti koju ni pepeo dvanaest godina nacizma nije mogao sasvim da uguši. Međutim, još od početka je bilo jasno: ostane li sve na ovom pra-stadijumu, na ovom prvom stadijumu suočavanja sa onim delom istorije koji je neko sam doživeo i u čijem je stvaranju saučestvovao, neizbežna posledica bilo bi neko unutrašnje okamenjivanje — što je stvarno odveć često i bio slučaj.

Kolektivni afekti su autentičan izraz gubitka ljudske orijentacije, kakav u tako inflatornoj razmeri nije doživeo nijedan drugi narod. Starijima je doslovna formulacija tih afekata sigurno poznata; no, za mlađe čitaoce treba ponoviti da se artikulacija retoričkog odbijanja krivice uopšte nije menjala već četrdeset godina.

Bez pretenzija na potpunost, navešću osam takvih afekata, analizirati ih i ispitati gubitak ljudskosti na koji oni ukazuju.

Kolektivni afekt br. 1: “Uopšte nije ubijeno *đest* miliona Jevreja, nego...”

Najčešće se zatim navode brojke koje opadaju sa pet miliona na nekoliko stotina hiljada — a da i ne govorimo o “tezi o nula žrtava” ljudi koji Aušvic proglašavaju lažju.

Prema predstavi nastaloj iz ovog afekta, genocid nad Jevrejima u Evropi pod nemačkom okupacijom tokom Drugog svet-skog rata svodi se na puko pitanje brojki, na kvantitet. Logika ovog afekta glasi: što se više smanjuje broj ubijenih Jevreja, utoliko smo mirniji. Istrebljenje samo ne izaziva nikakvu užasnutost jer ne postoji nikakva unutrašnja spona sa svetom žrtava nacizma. Ako je neko uopšte i pogođen, onda isključivo u vezi sa sopstvenom ličnošću — pogođen je optužba-

ma da je služio sistemu koji je počinio takve masovne zločine, da mu je pripadao, da mu je klicao (ako je to bilo sve). Ubijanje većih grupa žrtava koje nisu bili Jevreji (sovjetski ratni i civilni zarobljenici ili Sinti i Romi) svesti zapadnonemačke javnosti ostalo je sve do danas gotovo nepoznato. **Lj**udi koji kod kolektivnog afekta br. 1 umanjuju broj žrtava, na drugom mestu ga izrazito uvećavaju, ali uvek samo ako su u pitanju Nemci: na primer broj ljudi poginulih u savezničkim vazдушnim napadima, i to posebno u Drezdenu.

Oni koji sumnjaju u bilans smrti "konačnog rešenja", u vezi sa propašću Drezdena 13. i 14. februara 1945. obično navode brojke između 120.000 i 200.000 ubijenih, dok se na zvaničnoj listi nalazi 35.000. Šta god od ovih podataka bilo tačno ili netačno, postoji deo stanovništva koji je potpuno neosetljiv prema nacističkim zločinima i koji ne može dovoljno da umanjí broj žrtava, postoje čitave generacije čiji se život bazira na ulepšavanju, bagatelistanju, čak i osporavanju nacističkih žrtava – i oni podivljaju i na samu pomisao da se broj nemačkih žrtava možda procenjuje suviše nisko. Razumljivo, nije postojala baš nikakva vojna potreba da se Drezden neposredno pred nesumnjiv ishod Drugog svetskog rata tako bombarduje i sprži.

Stvarna beda zašovornika kolektivnog afekta br. 1, o čijim osobinama se radi, jeste što insistiraju na tome da je ubijeno nešto manje od šest miliona Jevreja, ali da je u Drezdenu poginulo nešto više od 35 000 građana.

Kolektivni afekt br. 2: "Ali mi nismo ništa znali!"

Šta to treba da znači, na šta se odnosi to "...ništa nismo znali"?

Odnosi se na Aušvic i na sve ono što to ime simbolizuje i materijalizuje, dakle na serijska i masovna ubistva i genocid u godinama između 1941. i 1945. Ali kriminalni karakter nacional-socijalizma nije se ispoljio tek sa njegovim aparatom za uništavanje! Zločin je počeo već sa merama koje su ukinule demokratske slobode, razorile prvu republiku, a nastavio se hapšenjima, mučenjem i ubistvima dojučerašnjih političkih protivnika, stvaranjem koncentracionih logora, spaljivanjem knjiga, bojkotom jevrejskih radnji još aprila 1933. godine – sve su to događaji za koje je svako u Nemačkoj znao. I to je znao tako dobro da se već posle 30. januara 1933. javio "nemački pogled": kad se sretnu dvoje koji se ne poznaju, prvo se odmere da vide da li bi jedan drugog mogao da smesti u "koncert-logor"... Svako je znao za proklamaciju nirnberških rasnih zakona, svako je znao za životinjsku brutalnost kojom je Hitler umorio svog suparnika Ernsta Rema i njegove sledbenike, za "kristalnu noć", novembra 1938, i do tada nastrašniji pogrom Jevreja u Rajhu. I svako je od 1940/41. znao za deportovanje tih Jevreja, jer se to događalo pod vedrim nebom, u po bela dana i po čitavoj Nemačkoj.

Kolektivni afekt "Ali mi nismo ništa znali!" omogućuje da se čitav period od "osvajanja vlasti" pa do stvaranja aparata za istrebljenje pod okriljem Glavne kancelarije Službe državne bezbednosti Rajha i početka ubijanja u velikom obimu, dakle od 1933. do 1941, proglaší periodom u kom navodno nije bilo nikakvih zločina. Taj afekt nivelíše Treći rajh sa ostalim savremenim društvima diktatorskog kova, a čak stvara i zonu građanske kultivisanosti, protiv koje nije postojao nikakav motiv za proteste i otpor.

Pokušaj da se kriminalno ustrojstvo čitave nacističke države svede na jedan njen segment ili na određenu fazu nacističke vlasti traje sve do naših dana. Ovaj afekt signalizuje da još uvek

ne postoji svest o tome da je nacionalsocijalizam bio u potpunosti zločinački režim, i to od periferije pa sve do centra. Devet godina između 30. januara 1933. i konferencije na Vanskom jezeru 20. januara 1942, na kojoj je doneta odluka o "konačnom rešenju jevrejskog pitanja" u Evropi, ni u kom slučaju nisu bile relativno, već apsolutno zločinačke; one su bile krilo iz kog je ispuzala najviša institucionalizacija nacističke države, ubilačka mašinerija jurišnih odreda i Holokausta. Aparat za istrebljenje činio je vrh državne strukture, a ona je njemu u celosti služila.

Kolektivnom afektu "Ali mi nismo ništa znali!" najčešće sledi druga tvrdnja, kao brat-bliznac, takoreći jedan pod-afekt, koji glasi: "Protiv toga mi ništa nismo mogli!"

Tu bi trebalo u svojoj naivnosti upitati "a protiv čega to?". Protiv onoga što "niste znali"?

Nesuvislosti poput ove sastavni su deo odbijanja krivice.

Kolektivni afekt br. 3: "Koncentracioni logori uopšte nisu nemački pronalazak, nego britanski — još u borbi protiv Bura, u Južnoj Africi..."

Dakle, nazovi-znanje o davnim događajima u jednoj stranoj zemlji, udaljenoj deset hiljada kilometara, uz istovremeno tvrdokorno insistiranje na neznanju o događajima u sopstvenoj zemlji, u najbližoj okolini i pod okriljem sopstvene nacije.

Kolektivni afekt br. 4: "Hitler nije radio samo loše stvari, on je radio i dobre, evo recimo, autoputevi..."

Ovaj afekt se veoma često navodi: čak i posle četrdeset godina apsolutne slobode informisanja o Hitlerovoj Nemačkoj, još uvek se pravi razlika između "dobrog" i "lošeg firera", kao da ih je bilo dvojica, još uvek se pravi podela na nacionalsocijalizam Aušvica i onaj drugi, nacionalsocijalizam autoputeva. To ne znači samo da ne postoji nikakva svest o tome da je izgradnja autoputeva bila deo nacionalsocijalističkog programa naoružanja i pripreme za rat (zagovornici kolektivnog afekta br. 4 često spominju i turistička putovanja na brodovima koji su išli pod sloganom *Kraft durch Freude*, snaga kroz radost, a koji su veoma brzo mogli da se preprave u transportere za trupe) — nedostaje i osećaj da ovde nije dozvoljena "metoda prebijanja dugova". Ovo je unutarnji aspekt ove metode, a postoji i spoljni.

Kolektivni afekt br. 5: "Pa i drugi su činili zločine, ne samo mi Nemci!"

Ova istina je nesumnjiva koliko je i porazna. Ipak, njoj ne možemo aplaudirati, jer motivacija kolektivnog afekta br. 5 ne zaslužuje naše odobravanje. U njegovoj osnovi nije samilost sa *svim* žrtvama, nego upravo princip prebijanja dugova, kompenzacije. Žrtve, uključujući i nemačke, postaju goli objekti računice u ličnoj potrebi za oslobađanjem od krivice, one se deklarišu u dobrodošle sabirke u nekakvoj bezdušnoj aritmetici mrtvih. Ta potreba za rasterećenjem ide sve do totalne nehumanosti. Masakri počinjeni negde drugde više ne zastrašuju — oni teše. Gubitak ljudske orijentacije ovde dostiže neki svoj vrhunac. Međutim, ni preostali kolektivni afekti nisu mnogo ispod njega.

Kolektivni afekt br. 6: "Dosta sa optužbama protiv nacističkih zločinaca, dosta sa procesima protiv nacista pred nemačkim sudovima — ko će sve to da plati?"

Potreba za ličnim rasterećenjem ovde ne bira sredstva. Ako bi osuđeni počinio dobili oprost, od suda garantovan i overen, kakvo bi olakšanje tek osetio nekadašnji simpatizer, sitni član partije, ili čak i neko ko je bio "neorganizovan", ko jeste vikao "*Heil!*", ali ruke nije uprljao krvlju? Dakle, pomilovanje za batinaše i ubice, da bi se manje krivima ili onima koji uopšte nisu pogođeni obezbedila čistija savest.

Druga krivica se sveukupnim ubistvima Trećeg rajha bavi isključivo sa stanovišta mogućnosti sopstvenog rasterećenja.

Zahtev za oslobodenjem od kazne ograničava se samo na počinioce nacističkih zločina. Za ostale grupe počinilaca zagovornici kolektivnog afekta br. 6 ne traže samo kažnjavanje, nego zahtevaju čak i uvođenje smrtne kazne: na primer, za ubicu taksiste, silovatelja, otmičara dece i — naravno — za teroriste. **Na** pitanje "smrtna kazna i za nacističke zločince?" na licima se, prema mom iskustvu, ocrtava čitava skala od nerazumevanja do straha. U zahtevima za ponovno uvođenje smrtne kazne ova grupa počinilaca je potpuno izostavljena. Na njih niko nije ni pomišljao.

Kolektivni afekt br. 7: "Za vreme Hitlera još se znalo za red i vaspitanje. Mogao si noću na miru da ideš ulicama. Ali danas..."

Nerazumevanje je potpuno. Ni pomisli o tome da je ubijanje tada bilo institucionalizovano na nivou države, i da je samo u jednom danu, čak u jednom satu, u Hitlerovoj Nemačkoj iz političkih razloga ili rasističkih motiva ubijeno više ljudi nego što je u SR Nemačkoj od njenog osnivanja izvršeno ubistava (a da i ne govorimo o tome da ona nemaju državni karakter) – ovo im uopšte nije palo na pamet. Merila vrednosti iz vremena od pre četrdeset godina ostala su nepromenjena do danas. Stvarnost koncentracionih logora i istrebljenja još uvek je potpuno isključena iz takvih predstava. Sumiranje kolektivnih afekata omogućuje da se donekle shvati kakvim je stavovima Hitler mogao da zahvali za svoj tadašnji trijumf – a oni su se očuvali do danas.

To je suština poslednjeg kolektivnog afekta koji ću ovde navesti.

Kolektivni afekt br. 8: "To se mora najzad zaboraviti, treba već jednom prekinuti s tim..."

Osim što sam ovaj zahtev čuo sopstvenim ušima još 1945, upravo se zagovornici kolektivnog afekta br. 8 pokazuju kao giganti sećanja. Izvrsno pamćenje na svim sektorima privatnog života i političkog bitisanja između 1933. i kraja rata na kojima se ne očekuje ništa što bi opterećivalo. Pamćenje otkazuje povodom svih događaja koji bi mogli da budu povezani sa nelagodnom, stidom i osećanjima krivice. Tačno se sortira šta da se zaboravi, a šta ne. Koncentracioni logori i Holokaust – da se zaboravi. Da se ne zaboravi: zlostavljanje Nemaca i bombardovanja. A ako baš nikako drugačije ne ide, ispomoći se principom prebijanja dugova: progon Nemaca sa istočnih teritorija za Aušvic.

Kolektivni afekti su najopipljiviji izraz gubitka ljudske orijentacije, ali on se ne iscrpljuje samo u tome.

Odbacivanje patnje koja se smatra tuđom, dugotrajno gušenje ljudskih reakcija kako bi se ovo odbacivanje potpomoglo, ima svoju cenu. To odbacivanje i gušenje prenose se i na svet sopstvenih, nemačkih žrtava, jer unutarnja nepovezanost sa svetom žrtava nacizma znači i bezosećajnost prema žrtvama uopšte, uključujući i one često prizivane žrtve bombi i fosfora, kao i poginule na frontovima. Mičerlihovi o tome kažu:

Mada se spominju kao časne žrtve, i mrtvi sa bojnih polja i naši mrtvi iz gradova sravnjenih sa zemljom na kraju rata ostaju sakriveni velom nestvarnog, lišavaju se stvarnosti. Kao da se sećanje na poginule u ratu kod nas održava manje iz pijeteta, a više iz namere da se krivica kompenzuje. Tako življa osećanja izazivaju razaranja nemačkih gradova, posledica nemarnosti ili destruktivnosti saveznikâ, razaranja koja su mogla da se izbegnu, nego ista dela koja je počinila naša strana, kao što je, recimo, nečuvena pretnja da ćemo 'izbrisati' gradove naših neprijatelja. Ovo izolovano žaljenje zbog razaranja sopstvene supstance je, opet, karakteristično za način na koji deluje samozaštita putem odbijanja. Sopstvena patnja se izdvaja iz sprege uzroka i posledice. Sve i ako su to nesumnjivo bila nepravedna dela, samoobmana se sastoji u tome što se misli da su nam se ona desila nezasluzeno.

Pisana šezdesetih godina, ova provokativna, precizna analiza još uvek važi.

U svojoj žilavosti, kolektivni afekti odbijanja krivice kazuju koliko su duboko dotične generacije upletene u doba pre 1945. Još jednom: to su reakcije jednog te istog stava u sasvim različitim državnim i društvenim uslovima. Nacionalni kolektiv dojučerašnjih Hitlerovih pristalica i u demokratiji ponaša se onako kako to odgovara njegovom prethodnom nacističkom vas-pitanju. Iz njega izrastaju kolektivni afekti, **druga krivica**, koja u svojoj obezoružavajuće belodanoj nehumanosti, opet, objašnjava zašto je nacionalsocijalizam pre toga mogao da bude tako uspešan. Potiskivanje i samoobmanjivanje ne služe prvenstveno odbrani Trećeg rajha i njegovog "Führera", nego služe sopstvenom Ja, koje ni pred samim sobom ni pred dru-gima ne želi da prizna krivicu. Gubitak ljudske orijentacije zbog dubokog identifikovanja sa Hitlerovim sumanutim idejama traje i znatno posle Hitlerovog fizičkog kraja. Taj gubitak se iščaurio kao najtvrdokornije nasleđe koje je ostavila nacistička država, ali i kao njena istorijska prethodnica, što ćemo još videti.

Oni na koje se ovo odnosi obeleženi su jasnim unutaršnjim rascenom: jedna polovina im je privatno ostala humana, ali je politički sasvim nehumana. Ljudi kojima su pomoć bližnjima, rođacima, susedima, bolesnima, kao i sažaljenje, briga i lju-bav, bili sasvim razumljivi – isti ti ljudi su se u isto vreme fanatično izjašnjavali za politiku nasilja kakva nikad pre toga nije postojala u ovakvoj doslednosti. Odbijanje krivice posle 1945, kakvo se iskazuje u kolektivnim afektima, konzerviralo je ovo cepanje ličnosti, a samim tim i gubitak ljudske orijentacije. Aleksander i Margarete Mičerlih o tome kažu:

Velika većina našeg naroda izjasnila se kao 'nepogođena'. Bolna iskustva i krivica ne pokreću proces sazre-vanja sopstvenog Ja, ne mobilišu sposobnost da se pod pritiskom krivice i dalje razmišlja, da se razočaranje u sopstveno ponašanje bolje podnese i slično. Umesto toga, energija tog Ja troši se da bi se sprečio povra-tak onog što je potisnuto. JA štiti praznine u sećanju i ostaje *grosso modo* kakvo je i bilo. Tako ono postaje nazadno. Ono gubi sposobnost da se neometano suoči sa prošlošću.

A za uzvrat stiče nesposobnost da tuguje. Ovo je kako pesnički, tako i realistički tačan opis gubitka ljudske orijentacije.

Zahvaljujući upravo toj naivnosti, čak i primitivnosti kolektivnih afekata, njihovoj oštroj, upadljivoj neosetljivosti, prilikom razgovora sa njihovim zagovornicima kao sam od sebe nastaje utisak da se ne radi o odraslima, nego o vidovima ponaša-nja svojstvenim deci. Dotične osobe se ne kreću na nivou svog intelekta, nego iskazuju odbijanje i inat. Suprotnost između životnog doba i načina reagovanja otkriva opasan i pogrešan zaključak. Odbijanje krivice i tugovanja od strane većine Ne-maca posle 1945. bio je čin infantilne samozaštite, ali kulisa krivice nije nikako imala dečiji, nego realan karakter krvavog nemilosrđa.

Primena detinje tehnike rasterećivanja na posledice propalih, nasilnih osvajačkih pohoda i programa istre-bljenja, koji ne bi ni mogli da počnu bez oduševljenog učešća kolektiva, deluje zastrašujuće. Na posmatrača sa distance pokušaj da se na ovaj način postane gospodar prošlosti deluje groteskno. I pored preosetljivosti takvih posmatrača na tonove starog nemačkog nacionalizma, ovo nedovoljno promišljeno detinjasto po-našanje mora, sasvim razumljivo, da održi strah da iznenađenje nije nemoguće i da čin poslušnosti koji bri-še individualnu odgovornost opet može da postane nemačka politika.

Tako pišu Mičerlihovi. Provalija između događaja koji izaziva krivicu i psihičkog obrađivanja krivice deprimira – i opasna je. Čovek ne mora biti diplomirani psiholog kako bi shvatio da takva vrsta potiskivanja i obmanjivanja mora negativno da utiče na slobodan, neometan razvoj ličnosti, a možda ga čak čini sasvim nemogućim. Nameće se pretpostavka o kolektiv-noj duševnoj obogaljenosti. Neprekidna javna zaokupljenost nacionalsocijalizmom kao vrhuncem katastrofe nacionalne i internacionalne istorije, neprestano, a očigledno i nezaustavljivo sučeljavanje sa njegovom stvarnošću, njegovim posledi-cama i hipotekom – sve to je primoralo, a i dalje primorava milione Nemaca da se, i mimo svoje izražene volje, stalno bave nečim čim uopšte ne žele da se bave. Ovaj zahtev za iskupljenjem nije uslišen, nadmoć prošlosti time uopšte nije pogođe-na. Čovekova potreba da se oslobodi tereta koji ga pritiska postepeno je postala životna opsesija, ali ona će se teško ispuni-

ti. Put navodnog najmanjeg otpora pokazao se kao najboljniji. Alternativa "priznati ili poricati" već dugo ne postoji – pa je odluka da se pribegne potiskivanju bila konačna. Ona je bezbrojne Nemce dovela u bezizlaznu situaciju. Gubitak ljudske orijentacije ostaje pratilac za ceo život. Princip kompenzacije ne gubi ništa od svog utešiteljskog karaktera i svog automatizma: nedela i masakri počinjeni negde drugde porede se sa nemačkim zločinima pod Hitlerom. I pošto sledeći dan nosi nove strahote i pošto se one optički prenose, željeni efekat se tim potpunije postiže: zločin nemačke države i administrativna masovna ubistva sve se više zatrpavaju inflacijom nasilja u svetu koji ni posle Hitlera nije postao miran.

Medutim, sva olakšanja su samo prividna. Gubitak ljudske orijentacije ima sopstvene zakone, svoje samo odložene unutrašnje muke, koje se često završavaju tragedijom. No, postoje i suprotni primeri. Postoji samooslobađanje putem iskrenosti, izbegavanje samo navodno manje bolnog puta, izbor konfliktima nabijenog priznanja pred samim sobom i njegovog proširenja na sopstvenu decu, razgradnja pozicije autoriteta zasnovane na odbrani prošlosti. I sve to povezano sa nezamenljivim doživljajem novostečenog, solidnijeg identiteta koji omogućava slobodan razgovor i slobodno mišljenje.

Ponekad oslobađanje dolazi nenadano. Tada popušta brana, i godinama, ako ne i decenijama nakupljena muka eruptivno probija sebi put. Priča teče u slapovima, na primer, priča koja se priča preživeloj žrtvi nacističkog progona, pri tom bez želje da se dobije oprost, jednostavno iz slučajnih okolnosti. Ja sam to više puta doživeo. Neizveštačeno, naprasno oslobađanje od grča, neshvatljivo iznenađenje pred samim sobom i zahvalnost na razumevanju – sve je to dovodilo do obostranog obogaćenja. Posle oslobođenja malo šta me je u mom živo-

tu potresalo ili mi je više značilo od ovog neorganizovanog, neplaniranog, slučajnim susretom rođenog priznanja ljudi čiji je osnovni problem bio osećaj krivice.

Gubitak ljudske orijentacije može da se popravi, čak i ako ima moćnu tradiciju. A ona nije počela tek 1933.

O otporu i njegovim oponentima. Zloupotrebljena manjina

Ovde se neće obrađivati istorija nemačkog otpora od 1933. do 1945, nego će se definisati njegovo političko okruženje – slava i veličina ovog otpora najjasnije se mogu odrediti sa njegovog suprotnog pola: kao ostrvo u moru mrkokošuljaške podrške, on je bio atipičan mikrokosmos u makrokosmosu narodnog oduševljenja za nacionalsocijalizam.

Ako bismo se upustili u ocene, nemačkom otporu bismo dodelili poseban status, ako ne i palmu: on je bio vremenski najduži i najusamljeniji u spektru pokretá otpora celokupne epohe.

Medutim, njega nije nosila čitava nacija.

To kod nas, naravno, nikoga ne sprečava da taj otpor zloupotrebljava – kao alibi, kao pučki praznični dekor, koji su prilikom najbesmislenijih prigoda pohabali krajnje neadekvatni govornici. Karakteristično za zvanična, takoreći državna tumačenja nemačkog otpora Hitleru jeste njegovo sužavanje na određene segmente, posebno na onaj od 20. jula 1944, o čemu će još biti reči. To baca jarku svetlost na neiskrenost sa kojom se u SR Nemačkoj obrađuje činjenica da jedan sasvim određeni otpor nikad nije postao društveno priznat i zbog toga ga po pravilu cela skala partija – od konzervativnih desnih pa do socijaldemokratije – jednostavno prećutkuje: naime, otpor onih levo od SPD-a, pre svega komunista. Od svih političkih protivnika nacionalsocijalizma, oni su morali da plate najveći danak u krvi.

Izostavljanje komunista obrazlaže se argumentom da su oni i sami hteli da stvore diktaturu. Da, sigurno – i oni su to i učinili u jednom delu Nemačke, ali zahvaljujući činjenici da je tek napad na SSSR isprovocirao ovu zemlju da prodre do srca Evrope. I zar se zbog toga istorijske činjenice, kao što je optor nemačkih komunista, smeju umanjivati ili čak u potpunosti poricati? Kako nestabilno, kako slabo mora da je društvo koje se odaje takvom oportunističkom? Ali, iza toga vreba još nešto, naime, raširena teza da je Hitler "po ovom pitanju", naime u svom antikomunizmu, "svakako imao pravo". Vidimo sa kim ovde imamo posla: sa nedemokratski, nehumano motivisanim antikomunizmom, zaostalim iz vremena nacizma. Taj antikomunizam u SR Nemačkoj još uvek je poučan, prisutan je sve do najviših nivoa, i u borbi sa svojim staljinističkim i post-staljinističkim protivnicima još jednom se iskazuje kao simuliranje borbe između braće po bezumlju totalitarnih rivaliteta [...].

Stalno se prigovara: kada je otpor rizičan, nijedan narod se ne sastoji samo od heroja. To je sasvim ispravno, ali ovde navodi na pogrešan trag. Jer razmera otpora nacionalsocijalizmu nije određena okolnošću da se tadašnja Nemačka nije sastojala od samih heroja, nego činjenicom da se njena većina osećala povezanom sa nacionalsocijalizmom – to je bila odluka zbog koje je nemački otpor izgubio masovnost!

Istini za volju, on je u svojim redovima ujedinio pripadnike svih socijalnih slojeva. No, kao definisan politički stav on je bez sumnje bio najsnažnije ukorenjen u radničkoj klasi, mada i tu sa tendencijom nestanka. Više od predstavnika antinacističkih hrišćana, dakle političkog katolicizma i angažovanih protestanata, žrtve Trećeg rajha bili su prvenstveno levičari. Ipak, otpor se nikada nije ograničio samo na njih. Pripadnici srednje klase, sitne i krupne buržoazije, vojske i plemstva, često u personalnoj uniji, platili su takođe svoj danak u krvi.

Unutrašnja složenost nemačkog otpora nije u saglasnosti sa njegovim obimom. Njega je uvek činila neznatna manjina, i to ne samo kad je u pitanju **aktivni** otpor. Kad se krajem epohe, oko 1945, katastrofa već nazirala, poraz već bio izvestan, činilo se da nemir sve više raste. Međutim, stvarne ekspanzije otpora, u smislu njegovog kvalitativnog i kvantitativnog širenja, nije bilo.

Otpor nacionalsocijalizmu oslabio je ubrzo pošto je Hitler, kako se govorilo, prigrabio vlast – iz više razloga. Najpre zbog usavršavanja nacističkog aparata represije, ali potom i zato što je veći deo stanovništva koji je na početku bio protiv kukastog krsta, vremenom ipak postao prijemčiv za Hitlerove sumanutе ideje, i – kao i milioni drugih – prešao ili u simpatizere ili među oduševljene pristalice. Odnos snaga bio je jasan i nije se promenio sve do propasti Trećeg rajha.

Naravno da je broj onih koji su pružali **pasivan** otpor bio znatno veći od broja aktivista. Nemali broj ljudi koji su pasivno pružali otpor, koji nisu prihvatili Hitlera ili za sve vreme nacizma ili su do toga došli vremenom, mogu sa punim pravom da tvrde da su bili protivnici nacizma čak i ako nikada nisu mogli ili nisu hteli da pređu prag od pasivnog ka aktivnom otporu. Prema mom iskustvu, pasivni otpor je češće dolazio "iz stomaka", a ne iz glave. To uglavnom nije bilo svesno reflektovano ili čak analizirano stanje, nego je nastalo iz **ljudskog nepristajanja na zavođenje**. Što je dublje bilo odbacivanje šovinizma i nacionalsocijalizma i u vreme pre 1933. godine, tim je čvršće čovek bio otporan na iskušenje i pesmu sirena nacističke propagande.

Drugí bitan razlog za teškoće leži u tome da se, u skladu sa snažnom nemačkom tradicijom, svaka pobuna protiv države poistovećuje sa bogohuljenjem, sa kapitalnim zločinom – ali pod uslovom da je ta država autoritarna i totalitarna. U odnosu na demokratiju stvari stoje sasvim drugačije: kao što je poznato, prva nemačka republika, Vajmarska, predstavlja, izuzetak od pravila. Posle 1918. upravo oni tradicionalisti za koje je otpor državi bio nezamisliv osećali su se pozvanim da se bore protiv parlamentarnog poretka, iako je sad *on* predstavljao državu. To je uvek bilo tako: nemački konzervativizam uvek dobro pogleda kome je lojalan, a kome nije.

Nemački otpor nacionalsocijalizmu bio je, podrazumeva se, ujedno i otpor državi. Kao i u mnogim drugim sektorima koji su bili istorijski povoljni za njega, nacionalsocijalizam je i ovde profitirao od poslušnosti prema vlasti koja je imala sasvim specifične crte i čiji je proizvod bio onakav podanik kakvog je Hajnrih Man predstavio u klasičnom liku Didriha Heblinga.

U pojedinačne stabilne elemente koji su se od vilhelmske epohe preko Vajmarske republike integrisali u nacističko vreme spadalo je u prvom redu poistovećivanje države i otadžbine, vlasti i otadžbine. To se, prema raširenom uverenju, odnosi i na epohe Carstva od 1871. do 1918, i na period Rajha između 1933. i 1945, ali, simptomatično, *ne* i na deceniju i po vajmarske demokratije.

Iz izjednačavanja sistema vlasti i otadžbine, koje je u navedenim epohama bilo neizostavan deo životnog osećanja nacije, neizbežno je izveden pogrešan zaključak da je otpor državi isto što i otpor otadžbini.

Da rezimiram: prirodnost sa kojom je u kratkoj istoriji nemačkog jedinstva za vreme vilhelmskog carstva i nacionalsocijalističke faze većina stavljala znak jednakosti između države i otadžbine predstavlja neposrednu istorijsku kulisu pred kojom se posle 1933. godine odigrala tragedija nemačkog otpora.

Bez poznavanja ovih osnovnih činjenica ne bi se uopšte mogle objasniti relativno male razmere otpora. Nije baš tačno ono što se kasnije često tvrdilo: da su Nemci škrgučući zubima trpeli ono što je nacionalsocijalizam od njih zahtevao. Ova odbrambena tvrdnja negira činjenicu da nemerljivi napori koje je nacističko vođstvo u ono vreme zahtevalo od ne-

mačkog naroda nikako ne bi mogli da budu tako plodni bez aktivnog, čak oduševljenog učešća velike većine. Poistovećivanje nacističkog sistema vlasti i otadžbine bilo je tako sveobuhvatno da najveći broj tadašnjih građana uopšte nije ni poznao pojam "nacistički režim" – to je bio verbalni znak za raspoznavanje protivnika nacizma.

Još jedna indicija za izjednačavanje nacionalsocijalizma i Nemačke bila je promena u tumačenju osvajačkog rata koji je Hitler otpočeo u Evropi i svetu: to je sad postao otadžbinski odbrambeni rat ili "rat kao i svaki drugi". Takvo nasilje nad istorijskom istinom i dalje je na snazi.

[...] **U**pravo ovo izvrtanje karaktera rata potvrđuje koliko je duboko bilo poistovećivanje nacističke države i otadžbine. Ja sam i sâm sa čuđenjem doživio da ljudi koji su do 1. septembra 1939, dana kada je izbio rat, odbacivali Hitlera, sada izjavljuju: Nesuglasice moraju da se prevaziđu, jer sad se radi o otadžbini.

Neobične li logike! U trenutku kad Hitler otpočinje najveću nesreću dosadašnje istorije čovečanstva, u trenutku u kom on svoj zločinački režim uz pomoć oružja katapultira izvan nemačkih granica, dakle vojno podjarmljuje druge narode – u tom momentu "radi se o otadžbini". Ako se takva argumentacija protezala sve do ivica pasivnog otpora, šta je moglo da se očekuje od onih koji su prema Hitleru bili ravnodušni ili su se čak slagali sa njim?

Drugim rečima, u ratu protiv nacionalsocijalizma nemačkom otporu je moralno bilo još teže nego ranije. Za one koji su izjednačavali nacističku državu sa otadžbinom, otpor je naravno bio izdaja zemlje ili veleizdaja. Može li pre svega mladi čitalac, kome nedostaju sopstveni doživljaji iz toga vremena, uopšte i da pojmi kakvi su se zidovi podizali oko nekog Nemca koji je mislio da je upravo Hitlerov rat kruna nacionalsocijalističkog zločina protiv čovečanstva? – Uključujući tu i sopstveni narod, čak i ako je on klicao svom dželatu? – Može li se uopšte i zamisliti usamljeniji otpor nego što je to bio nemački? Nijedan drugi evropski pokret otpora za vreme nemačke okupacije nije morao da se bori sa sličnim teškoćama. S obzirom na spoljnog neprijatelja, stranog zavojevača, bilo je jasno ko je prijatelj a ko neprijatelj, a pogotovu ko je kolaboracionista.

Postojao je, međutim, i jedan nemački otpor koji je tragično dugo zastupao tezu da su nacisti "okupirali" i Nemačku: on se nalazio u emigraciji. U najpotresnije istine tadašnjeg vremena spada to što su deklarirani protivnici nacizma, proterani iz zavičaja, zastupali takvo mišljenje – bilo iz ubedjenja, bilo iz nagona za samoodržanjem, kako u tuđini ne bi potonuli u bezdno. Jedan veliki primer za to bio je pisac i čuvar nemačke književnosti u izgnanstvu, Alfred Kantorovic, preminuo 1978. Ovaj čovek, koji posle skoro tridesetogodišnjeg članstva u KPD/SED raskida sa partijom 1957, piše još 1935. iz svog pribežišta u Parizu: "Neprijatelji moje otadžbine, to su mrkokošuljaške okupatorske vojske na tlu Nemačke!" Hitler i Nemačka, to se Alfredu Kantorovicu tada činilo potpuno nespojivim: "Ne brkajte Nemce sa nacistima!", glasio je apel koji je on stalno ponavljao i koji je poneo sa sobom u emigraciju, najpre u Francusku, potom u SAD, i koji je tim usrdnije branio što je Nemačka vremenom u inostranstvu bivala prezrenija.

Tek nakon povratka, najpre u DR Nemačku, a potom u SR Nemačku, on uviđa u čemu je bila stvar sa "mrkokošuljaškim okupatorskim armijama na tlu Nemačke". Sredinom šezdesetih godina u Hamburgu, u *Nemačkom dnevniku*, sada već skoro sedamdesetogodišnji Kantorovic priznaje svoju životnu grešku, svoju patriotsku iluziju:

Na kraju druge trećine našeg stoleća, posle hiljada iskustava, spoznao sam konačno da je velika većina starije generacije Nemaca izjednačavala Hitlerov Rajh i Nemačku, da se identifikovala sa njim i da je sve koji su se izvucli iz ovog 'narodne zajednice' ili koji su iz nje bili izopšteni integrisala s velikom rezervom. Ovo dugo potiskivano saznanje da Hitler i nije bio tako 'ne-nemački' kako smo mi izgnanici to tvrdili, izlazi na videlo u mojim sve redim publikacijama tokom poslednjih pet godina. Moram da priznam da ukidanje nekad garantovanih ljudskih prava nije bio nesrećan slučaj, nego sastavni deo nemačke

istorije XX veka. Moje poverenje u Nemce bilo je slepo, moj osećaj pripadnosti nepokolebljiv. U ovim godinama često bih se setio čuvenog Helderlinovog citata iz *Hiperiona*: 'Tako sam došao među Nemce. Nisam mnogo tražio i bio sam spreman da još manje nađem. Došao sam skrušeno, kao slepi Edip bez domovine do kapije <1>Atine' </1>...

Skrušenost me je prošla!

Nemački otpor nacionalsocijalizmu nije bio, a nije ni danas popularna tema – ni tada ni sada. Njegova snaga nikada nije bila dovoljna da nacističku vladavinu sruši iznutra, izuzimajući eventualno one pokušaje koji su imali za cilj Hitlerovu smrt. Ali, sve i da su uspeali, ne znamo kako bi se stanovništvo držalo i pre rata, a pogotovu po njegovom izbijanju. Veoma je neizvesno kako bi se većina ponašala da su rani pokušaji atentata visokih oficira ili napad u Gradskoj pivnici 1939. bili uspešni. Kasnija priznanja verovatno bi uglavnom mogla da se podvedu pod samoobmanu, pod naknadne želje i opravdanja, i ne mogu se usaglasiti sa stvarnom biografijom. Čak i drugačiji ishod atentata od 20. jula 1944, da je Hitlera zaista raskomadala bomba, nije neizostavno morao da dovede do pada nacističke vladavine. Osim toga, u tom trenutku više nije moglo da se sumnja u ishod Drugog svetskog rata. Kako je neizvesno u tom svetlu sve ono što je prethodno moglo da se dogodi?

Između jednu hipotezu koja ne može da se dokaže, ali koja je rezultat skoro pedesetogodišnjeg neprekidnog bavljenja ponašanjem generacija koje su već i zbog životnog doba odgovorne za Treći rajh, ponašanjem pre i posle 1945: bar posle Olimpijskih igara 1936. nacionalsocijalistički aparat za represiju bio je prevelik, čak i suvišan – ako pođemo od toga da je režim njega pravdao potrebom da se održi politička svest većine stanovništva. Mereno stepenom pronacističkog raspoloženja, mereno poistovećivanjem nacističke države i otadžbine, sistem koncentracionih logora imao je skoro smešnu prevagu.

<1>Citirano prema prevodu Ivana V. Lalića, Nolit, Beograd 1969. – prim. prev. </1>

Naravno, ovo su pretpostavke, ali činjenice govore da Treći rajh bez svog aparata za represiju, bez mašinerije smrti, ne bi mogao ni da se zamisli. Međutim, moja hipoteza želi samo da pokaže sve lomove i nasilje koje je nacistima uspevalo tokom nekoliko godina nakon uspostavljanja vladavine. Za aktiviste nemačkog otpora, pa i za one iz vojnih krugova čiji je cilj bio hvatanje Hitlera ili njegovo ubistvo, saznanje o kolektivnoj saglasnosti sa njim, čak i jedna vrsta općinjenosti "firerom", bila je izvor najveće zabrinutosti oko toga šta će se dogoditi ako atentat uspe.

U vezi sa ovim, nekoliko primera o ambivalentnom ponašanju zvanične SR Nemačke prema događaju od 20. jula 1944, o suprotnosti između ritualizovane javne počasti i sudske prakse koja sa se nikako ne podudara sa njom. Najpre, organizovanim precenjivanjem i fokusiranjem, akteri 20. jula postali su neka vrsta galiota. Kod mladih generacija to je stvorilo utisak da osim ovih ljudi jedva da je i bilo nekog otpora, što je od njih, opet, napravilo legendu. Međutim, legende samo navlače veo preko stvarnosti. Tako se, recimo, i grof Klaus Šenk fon Štaufenberg, harizmatična glavna ličnost iz kruga atentatora, postavlja na pijedestal Hitlerovog protivnika od samog početka – što ne odgovara činjenicama. Pre će biti da je Štaufenberg nakon 1933. sudelovao u stvaranju onog nepodnošljivog stanja koje je kasnije i po cenu života hteo da okonča: sam Štaufenberg je bio spreman da ga porred Hitlera i zajedno sa njim raznese bomba, od čega su ga saučesnici odgovarali, jer bi on, ukoliko atentat uspe, bio veoma značajna ličnost.

Neki od aktera 20. jula 1944. bili su od samog početka protivnici nacista, beskompromisno i bez imalo slabosti prema Trećem rajhu. To se ne odnosi na simbol neuspelog atentata – fon Štaufenberga. No, time se njegova zasluga pre uvećava nego što se umanjuje. Bilo bi dobro da je kod više ljudi razvoj išao od nekadašnjih pristalica ka ogorčenim protivnicima nacionalsocijalizma, kao što je to bilo kod ovog potomka stare plemićke loze, čiji se moral tako dugo sastojao u pokornosti državi.

Bez obzira na činjenicu da je znatan deo građana SR Nemačke više desetina godina, skoro do naših dana, smatrao, pa i dalje smatra da su zaverenici bili veleizdajnici i izdajnici zemlje koji su otadžbini okrenuli leđa u času najveće

opasnosti, 20. jula 1944. zvanično je skoro izdignut na nivo nacionalnog praznika. Notorna je izveštačenost u govorima ljudi koji predstavljaju onu SR Nemačku druge krivice – što potpuno odgovara njihovoj unutrašnjoj distanci u odnosu na svet nacističkih žrtava. Jedan od najgorih bio je Teodor Hojs, prvi predsednik SR Nemačke, koji je 19. jula 1954, povodom desetogodišnjice atentata, na Slobodnom univerzitetu u Berlinu uzviknuo: "Nemačka duša je dirnuta što sme da prizna i što može da zahvali. Hvala na zaveštanju koje je ponosna smrt podarila životu nacije." Crnje valjda i ne može. Postoji li neverodostojnija varijanta stare latinske izreke "divno je i časno umreti za otadžbinu", na koju su Rimljani, u svojoj nevinosti, možda još i imali pravo? Samo po sebi nameće se pitanje: a kako se postupalo sa dželatima žrtava od 20. jula 1944?

Sada ćemo se posvetiti njima – slučaju Hupenkoten, koji je temeljni Jerg Fridrih istražio u svojoj knjizi *Hladna amnestija – nacistički počinioci u SR Nemačkoj*.

U "Specijalnoj komisiji 20.juli" Valter Hupenkoten je preuzeo slučajeve generala Hansa Ostera, savetnika državnog suda Hansa fon Donanjija i admirala Vilhelma Kanarisa. Pošto je februara 1945. zgrada Glavne kancelarije Službe državne bezbednosti Rajha u Berlinu teško oštećena bombama, fon Donanji je dospao u policijsku bolnicu u glavnom gradu, a druga dvojica u koncentracione logore Zaksenhauzen-Oranienburg i Flosenbirg. Ernst Kaltenbruner, šef Glavne kancelarije Službe državne bezbednosti Rajha, opunomoćio je Hupenkotena kao predstavnika tužitelja da održi preko suđenje i Diritihu Bonheferu, Gereu i dr Zaku, pripadnicima pokreta otpora. Predsednik prekog suda u Flosenbirgu bio je glavni sudija SS-ovog i policijskog suda u Minhenu dr Oto Torbek, dok su u oba logora njihovi komandanti figurirali su kao "pomoćne sudije". Svi optuženi osuđeni su na smrt – fon Donanji dok je u Zaksenhauzenu ležao na nosilima.

Valter Hupenkoten, predstavnik tužitelja, zatražio je za svakog okrivljenog smrtnu kaznu.

Decembra 1949, u četrdesetdrugoj godini života, neposredno posle puštanja iz američkog zatvora, Hupenkotena je uhapsilo državno tužilaštvo u Minhenu i optužilo za ubistvo pred Prvim pokrajinskim sudom u Minhenu. Šest godina nakon pogubljenjâ 9. aprila 1945. u Zaksenhauzenu i Flosenbirgu, sudije

iz Minhena oslobodile su Hupenkotena optužbi za ubistvo, i to sa neshvatljivim obrazloženjem: prema tadašnjem pravu, pogubljeni borci otpora bili su krivi za veleizdaju i izdaju zemlje.

Ipak, Hupenkoten nije prošao nekažnjen. Ako je kao tužilac "Specijalne komisije 20. juli" bio oslobođen, kao činovnik Glavne kancelarija Službe državne bezbednosti Rajha osuđen je na tri i po godine robije. Obrazloženje presude na upravo jeziv način pokazuje kako su porotni sudovi u SR Nemačkoj hipoteci zločina nacističke države prilazili strogo formalno-pravno: Hans fon Donanji još nije bio potpuno zdrav kada je, ležeći na nosilima, osuđen na smrt, ali u procesu protiv Valtera Hupenkotena, čijem je resoru Donanji bio "poveren", sud u Minhenu je to proglasio "telesnom povredom u službi".

Ovakvom shvatanju nije hteo da se prikloni Savezni vrhovni sud. U revizionoj presudi od 12. februara 1952. kaže se da Porotni sud u Minhenu "nije otklonio mogućnost da su navodne presude ratnih sudova u stvarnosti samo u presude kamuflirano, samovoljno ispoljavanje moći koje je zadovoljavalo želju ili naredbu nalogodavca", što je potpuno u saglasnosti sa tada poznatom stvarnošću.

U jednom drugom postupku pred Prvim pokrajinskim sudom u Minhenu, u koji je ovog puta uključen i predsedavajući ratnog suda u Flossenbirgu, sudija SS-ovog i policijskog suda dr Oto Torbek, porotni sud je opet došao do zaključka da ni u Zaksenhauzenu ni u Flossenbirgu nije došlo do povrede zakona: borci iz pokreta otpora su pravno saslušani i dozvoljena im je završna reč, postupak je vođen pred trojicom vojnih sudija, presuda je donesena većinom glasova, data je u pisanoj formi i obrazložena.

To je samo *jedan* primer nesposobnosti pravnika u SR Nemačkoj da misle "sa stanovišta žrtava", dok je istovremeno vidljiva i duboka unutrašnja povezanost sa svetom nacističkih počinitelaca [...].

Hupenkoten i Torbek su 5. novembra 1952. oslobođeni optužbe za ubistvo. Hupenkoten je u dvorištu zgrade Pokrajinskog suda u Minhenu slavio sa svojim poštovaocima. Međutim, presudu je ukinuo Savezni vrhovni sud zbog "nedovoljnih činjeničnih dokaza" i preneo slučaj Pokrajinskom sudu u Augsburgu.

Ono što se Saveznom vrhovnom sudu nije dopadalo jeste konstukcija obrazloženja oslobađajuće presude, koje je išlo na ruku obojici optuženih: moguće je da je nezavisno od postupka pred vojnim sudom naredba o pogubljenju već bila izdata od strane Glavne kancelarije Službe državne bezbednosti Rajha. U tom slučaju, izvršenje kazne ne bi prouzrokovala smrtna presuda, nego bi to učinila naredba iz Berlina.

I sudije pokrajinskog suda u Augsburgu videle su događaje od 9. aprila 1945. sasvim drugačije nego kolege u Minhenu. U presudi od 15. oktobra 1955. kaže se nedvosmisleno: Hitler, Himler i Kaltenbruner su u bezmernoj želji za uništavanjem povukli i borce pokreta otpora u sopstvenu propast. Jedina svrha postupaka pred ratnim sudom bilo je uništenje protivnikâ, što ih lišava bilo kakve pravne valjanosti. A potom se doslovno kaže:

Ovde je poštovanje formalnih propisa podjednako nevažno koliko i pitanje da li se na osnovu tada važećih zakonskih propisa opravdano mogla izreći smrtna kazna zbog veleizdaje, ratne izdaje ili drugih krivičnih dela... Svrha ovog diktiranog procesa, a nju su obojica optuženih mogla da spoznaju, i jesu je spoznala, bila je da za likvidaciju obezbedi privid opravdanosti, naime pre svega potrebna dokumenta o postupku.

Na osnovu ove jasne i sa realnošću potpuno saglasne interpretacije događaja koji su bili predmet procesa, presuda Pokrajinskog suda u Augsburgu glasila je: sedam godina robije za Hupenkotena, četiri godine za Torbeka – još uvek dosta blaga kazna.

Osuđeni su uložili zahtev za reviziju, i proces, sada već u sedmoj godini, došao je po treći put pred Savezni vrhovni sud. Tamo su se oba optužena žalila na "pristrasnost" sudije iz Augsburga, koji je svojevremeno bio progonjen na rasnoj i političkoj osnovi i koji navodno gaji "fanatičnu i duboku mržnju protiv nacionalsocijalizma" – što su Hupenkoten i Torbek izgleda i 11 godina posle 1945. smatrali nastranim i nerazumljivim.

Ovog puta su kod Saveznog vrhovnog suda naišli na više sluha nego do tada, jer je na njegovom čelu sada bio Herman

Vajkauf, koji je od 1937. do 1945. pripadao Vrhovnom sudu Rajha. Slučaj dostiže svoj vrhunac.

U obrazloženju presude Prvog veća Saveznog vrhovnog suda od 25. maja 1956. kaže se:

Sudija koji je borca pokreta otpora tada morao da osudi zbog njegove aktivnosti u pokretu otpora i koji je u besprekornom postupku dokazao njegovu krivicu, ne može se danas u krivično-pravnom pogledu osuditi što se, zbog poštovanja tadašnjih zakona, nije bavio i pitanjem da li borac pokreta otpora možda može da se pozove na nuždu iznad zakona, i to sa stanovišta nekog višeg prava na otpor, koje prethodi pretnji državnog zakona, nego je mislio da je u dotičnom činu prepoznao krivicu veleizdaje i izdaje zemlje, odnosno ratne izdaje, pa ga je stoga morao osuditi na smrt.

Moždane vijuge sudija u SR Nemačkoj još neprikrivenije izlaze na videlo – u slučaju Vajnkaufa i u nekim drugim slučajevima i odveć jasno u cilju sopstvenog iskupljenja – u sledećem pasusu obrazloženja presude koju je donelo Prvo veće Saveznog vrhovnog suda:

”Za pitanje da li je dr Torbek, zato što je u procesima vojnog suda u Flosenbirgu učestvovalao kao predsedavajući, kriv kao saučesnik u ubistvu, nije presudno kako događaji od aprila 1945. izgledaju sa današnjeg stanovišta. Takva retrospektivna ocena ogrešila bi se o optuženog. Kod prosuđivanja kazne-pravne krivice žalioaca mnogo više treba imati u vidu kakav je bio njegov zadatak prema slovu zakona i ostalim okolnostima u vreme izvršenja dela, i to s obzirom na neumoljivost tadašnjih zakona, koje je morao da poštuje, a protiv kojih su se pobunili borci pokreta otpora, izvedeni pred vojni sud u Flosenbirgu. Polazna tačka pri tome je pravo države na samoodbranu.”

Tako je govorila najviša pravda posle Hojsove zahvalnice ”zaveštanju koje je ponosna smrt podarila životu nacije”.

Torbek je oslobođen, ali je Hupenkoten začudo osuđen na šest godina robije, uprkos Vajnkaufovom pledoajeu da je nacistička država imala pravo na samoodbranu protiv boraca iz pokreta otpora, u ovom slučaju ljudi pogubljenih 20. jula 1944. čije se žrtve u SR Nemačkoj 1956. zvanično po sedmi put javno slave i prizivaju. Obrazloženje presude Hupenkotenu pruža, i to već po kozna koji put, duboki uvid u duše sudija u SR Nemačkoj: Hupenkoten je zaboravio da od Kaltenbrunera, šefa Glavne kancelarije Službe državne bezbednosti Rajha, pribavi potvrdu o pravosnažnosti presude. Zbog toga su pogubljenja bila protivpravna, kaže se dalje, pa je Hupenkoten iz tog razloga kao državni tužilac bio obavezan da ih spreči. Ključna rečenica glasi: ”Zbog nepostojanja potvrde o pravosnažnosti presude, ubijanje boraca iz pokreta otpora je apsolutno protivpravno.” Drugim rečima: da je šef centrale za smrt, Glavne kancelarije Službe državne bezbednosti Rajha Ernst Kaltenbruner izdao ovu potvrdu, onda bi prema shvatanju najviše sudske instance u SR Nemačkoj sve bilo u redu kada su borci iz pokreta otpora od 20. jula 1944. predati dželatima u Zaksenhauzenu i Flosebirgu i pogubljeni onog aprilskog jutra 1945...

To što je Hupenkoten propustio da od Kaltenbrunera pribavi potvrdu o pravosnažnosti presude ostao je jedini zvanično osporen postupak likvidiranja. Godine 1965. u Berlinu je poveljen istražni postupak radi ispitivanja ”progona, osude i pogubljenja lica koja su učestvovala u događajima od 20. jula”; u Odluci o obustavi postupka od 12. marta 1971. došlo se do zaključka da veleizdaja i izdaja zemlje ”nisu bili specifični za nacionalsocijalističku pravnu regulativu”:

Ne može se bez daljeg poći od toga da je osuđom boraca iz pokreta otpora povređen bitan deo prava (misli se na procese protiv Gerdelera, Fon Hasela, Fon Viclebena i drugih zaverenika od 20. jula 1944; primedba autorova). Po svemu tome ne može se sa potrebnom sigurnošću dokazati da su pripadnici pokreta otpora 20. jula 1944. osuđeni na smrt a potom i pogubljeni uz nepoštovanje bar minimalnih zahteva pravnog postupka, dakle u prividnom procesu.

U trenutku u kom je sročeno ovo obrazloženje Odluke o ob-

ustavi procesa, javnosti su već odavno bile poznate one filmske scene i zapisnici u kojima Roland Frajzler, predsednik "Narodnog suda", vređa pripadnike pokreta otpora od 20. jula, govoreći im da su "perverzni", "mlakonje i defetisti", "prljavi matorci", "gadovi", "prljavi nitkovi" ili "gomilice dubreta". Sve to nije moglo da odvрати pravnike angažovane u berlinskom istražnom postupku od toga da kažu da su prema njihovom mišljenju prilikom procesa protiv boraca iz pokreta otpora bili zagarantovani "barem minimalni pravni uslovi".

Uporedimo samo ovu pravničku praksu sa javnim kađenjem žrtava, žrtava onog istorijskog datuma koje je pravosuđe SR Nemačke izdalo i prezrelo, kako bismo makar konstatovali njihovu notornu zloupotrebu od strane zvanične SR Nemačke!

Kao što nije regulisala svoj odnos prema nacionalsocijalizmu, tako druga nemačka demokratija nije načisto ni sa otporom protiv njega. Dvadeseti juli 1944. i način na koji se postupa sa njegovim nasleđem to posebno jasno iznose na videlo.

U pomenutoj knjizi Jerg Fridrih izvlači sledeći zaključak:

SR Nemačka se nikad nije frontalno suočila sa nacionalsocijalizmom. Ništa se nije frontal-

no čistilo, ali se nije frontalno ni rehabilitovalo, nije se frontalno pravno proganjalo, nije se frontalno amnestiralo. Otpor nije frontalno integrisan, a njegovi dželatari nisu frontalno osuđeni. Hitlerov pravni sistem nije frontalno anuliran, ali nije ni priznat... SR Nemačka je bila tvorevina koja je bila pod prisilom da svima ugodi. Ona je bila otadžbina "narodnih drugova" i narodnih neprijatelja, žigosanih i neutralnih, progonilaca i progonjenih. Ove pukotine u materijalu ona se nikad nije oslobodila.

Bolja definicija *druge krivice* teško može da postoji.

naslov originala: "Die anderen haben auch Verbrechen begangen. Vom Verlust der humanen Orientierung", preuzeto iz: Ralph Giordano, *Die zweite Schuld oder Von der Last, Deutscher zu sein*, Hamburg 1987, str. 29-40, i "Vom Widerstand und seinen Widersachern. Die mißbrauchte Minderheit", preuzeto iz: *ibid.*, str. 69-83.

Ralf Đordano rođen je 1923. u Hamburgu, i za vreme nacističke proganjanje na rasnoj osnovi. Oslobođen je maja 1945; od 1946. radi kao novinar, od 1964. kao TV-autor. Do sada objavljena dela: *Bertinijevi* (1982); *Tragovi — reportaže iz ugroženog sveta* (1984). Knjiga *Druga krivica* istražuje odnos posleratne Nemačke prema dvanaest godina Trećeg rajha, pokazuje kako zločinci iz vremena nacionalsocijalističkog režima, ljudi *prve krivice*, u novoj, demokratski ustrojenoj Nemačkoj uglavnom nisu odgovarali za svoja nedela, i posećena je "sinovima, kćerima i unucima koji nose teret tuđe krivice".

BIBLIOGRAFIJA:

Jörg Friedrich, *Die kalte Amnestie. NS-Täter in der Bundesrepublik*, Frankfurt am Main, 1984.

Alexander und Margarete Mitscherlich, *Die Unfähigkeit zu trauern. Grundlagen kollektiven Verhaltens*, München 1984.